

**КОД: ЦВЕТНО, ИЛИ НАЗВАНИЯ ЗА ЦВЕТОВЕ
В БЪЛГАРСКИЯ И ЧЕШКИЯ ЕЗИК**

Катерина Томова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**CODE: COLORFUL, OR COLOR NAMES IN THE
BULGARIAN AND CZECH LANGUAGES**

Katerina Tomova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The current text juxtaposes and analyses the Bulgarian and Czech names for colours. The focus is only on those which are formally expressed through complex compound adjectives. An attempt is made, with the help of the survey method, to establish to what extent their semantics in the consciousness of the language bearers coincides with the common understanding of the linguistic literature. The article seeks to discover the reasons for the registered substantial imbalance between the dictionary interpretation and the interpretation in real usage of most of the researched entities.

Key words: color name, Bulgarian language, Czech language

Настоящият текст има за цел да съпостави и анализира българските и чешките **названия за цвят**, изразени чрез **сложни производни прилагателни** (СППЦ), образувани само от названия на т. нар. основни цветове (напр. *жълтозелен*), т.е. от еднословни, непроизводни, неспециализирани за цвят на част от тялото като *рижав*, *кестеняв*, *рус* и др. Извън обсега на изследване са СППЦ като *млечнобял*, *яркозелен* и др. Само при необходимост използваме едносъставни названия за цвят, специфични за конкретен език (напр. *морав*, *бозав/plavý*, *rudý*, *sivý*). Проучваните единици остават в периферията на наистина внушителната изследователска литература както в световен план, така и в рамките на българската и значително по-малко – на чешката наци-

онална лингвистика¹. Към момента СППЦ се представят основно като допълнителен аргумент в подкрепа на философски, етимологични, семиотични, ономастични, фразеологични, лексикографски и пр. изследвания, свързани с цветовете (колоративната²) проблематика. Смятаме, че сравнителният синтагматичен и семантико-прагматичен анализ позволява уточняването на етнолингвистичния потенциал на СППЦ и извеждането на любопитен лингвокултурологичен ракурс към езиковото отразяване на една общо споделяна физична реалност (електромагнитния спектър).

Интересът ни към колоративистиката и към точно определен конкретен сегмент от езиковата категоризация на цветовото пространство бе провокиран от лексикографските трудности, свързани с тълкуването на названията за цвят (НЦ), споделени от две от авторките на *Академичния речник на съвременния чешки език*. Хипотезата, че някои сложни прилагателни за цвят в съзнанието на носителя на езика назовават цветови оттенък, различен от онзи, който предполага лингвистичната литература (Лишкова, Перницова 2015: 174), намира практическа реализация в Речника. В резултат прилагателни имена като *červenohnědý* и *hnědočervený* например са определени като синоними.

• **červenohnědý**

hnědý s odstínem do červena • *červený s odstínem do hněda* (Рейзек, ред. 2017: www)

Родството на двата славянски езика определено позволява лесно да подложим на проверка хипотезата на двете чешки авторки по отношение и на съвременния български език. От словообразователна и правописна гледна точка комбинирането на две названия за цвят (НЦ) в една лексема се осъществява с оглед на синтактичната връзка или на принципа на координацията, или на субординацията, изразени писмено съответно полуслято и слято. Чешката граматика определя като особен случай и обръща специално внимание на начина на из-

¹ Вж. Алмалех, М. *Balkan Folk Colour Language* (1996), *Цветовете в балканския фолклор* (1997), *Цвят и слово: психоллингвистични и прагматични аспекти* (2001), *Корени. Семиотика на цвета* (2006), *Езикът на цветовете* (2007; 2012), *Семиотични изследвания на търговската марка. II част: семиотика на цвета в рекламата* (2011), *Advertisements: Signs of femininity and their corresponding color meanings* (2011) и др. За чешкия език вж. Ocelák, R. *Jazyková kategorizace barevného prostoru*. In: *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN 2016, 735 – 737.

² Терминът *колоратив* се използва основно в рускоезичната лингвистична литература. Българската езиковедска наука предпочита *название за цвят*, а чешката – *název/pojmenování barvy* и значително по-рядко *koloronymum*.

писване на подобни единици спрямо семантичната разлика между тях. Полуслятото писане фиксира два отделни цвята, а слятото – един, който обаче трудно може да бъде назован с просто прилагателно³. Официалният правописен речник на българския език (2012 г.) в това отношение коментира ясно само полуслятото изписване, а за слятото може само да предполагаме прилагане на правописно правило от параграф 53.17., и то основно заради посочените примери⁴. Оставяме настрана обстоятелството дали при проучваните единици първата част е наречие (*синьочервен* = *червен по син начин, т.е. със син оттенък*), или например съществително в ср. р. (*синьочервен* = *червено синьо* = *син цвят по червен начин, т.е. с червен оттенък*).

Проблемът за лексикалните комбинации между названията за цвят очевидно изисква терминологично уточняване на отношението *основен цвят – оттенък* по две основни причини. Едната е свързана с определянето на периметъра на емпиричния материал, при това на принципа на изключването, а другата – с фиксирането на възможния брой комбинации. Смятаме, че се налагат и някои уговорки. Терминът *основен цвят* (ОЦ) най-малкото по обективни физични и физиологични причини е твърде проблематичен за недвусмислено и еднозначно дефиниране. (Кое е основното *червено* е субективен въпрос. Дори сякаш е по-лесно да бъдат определени оттенъците на един цвят.) При изследване на лексикализацията на човешкото възприятие за цвят трябва да се прави разлика между название за основен цвят и основна лексика за назоваване на цвят. Според хипотезата на Б. Берлин и П. Кей названието за основен цвят трябва да притежава следните характеристики:

³ Označujeme-li složeným přídavným jménem dvě samostatné (tedy oddělené) barvy, píšeme mezi oběma částmi spojovník (např. žluto-zelený pruhovaný svetr, bílo-modré květované šaty, modro-žlutý míč, červeno-modro-bílá vlajka). Označujeme-li barevný odstín, píšeme celé přídavné jméno dohromady, bez spojovníku (např. žlutozelený, tj. žlutý odstín zelené barvy; bílomodrý, tj. bílý s nádechem do modra). <<https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=140>> (05.12.2022).

⁴ Полуслятото се пишат сложни прилагателни имена, образувани чрез свързването на две или повече качествени или относителни прилагателни имена в равнопоставено отношение от типа *главна основа – главна основа*. Например *жълто-зелен, синьо-зелен* (ОПРБЕ 2012: 61); Сложни прилагателни имена, в които подчинената основа е наречие, свързано с главната основа със съединителна гласна (или завършващо на гласна, която изпълнява ролята на съединителна), се пишат слято: *аленочервен, бледосин, светлосин, тъмнокафяв, яркочервен* и др. (ОПРБЕ 2012: 56).

1. Монолексемност⁵, т.е. семантиката на лексемата да не се извежда от значенията на частите ѝ. Приемаме това условие като изискване НЦ да бъде едносъставно и непроизводно.

2. Значението на НЦ не следва да се съдържа в друго название за цвят. Авторите посочват като пример две английски лексеми за червен цвят (*crimson, scarlet*), което ни дава основание да изключим всяко НЦ, съдържащо тълкуване *оттенък на...*, *вид ... цвят, цвят между ... и ... цвят, светло/тъмно/бледо/наситено..... цвят*.

3. Синтагматично НЦ не трябва да се отнася само към определени референти (коса, очи и др.)

4. НЦ следва да бъде психологически значимо, стилистично и контекстово неутрално за носителите на езика, т.е. общоразбираемо, общоупотребимо, стабилно в отношението си към референтите (Берлин, Кей 1969: *www*). Следователно всяка архаична, диалектна или нова лексема не би могла по презумпция да означае основен цвят, което, от друга страна, превръща съвкупността от названия за основен цвят в относително устойчиво ядро на цветовата лексика. Принадлежността на конкретна лексема към това ядро с оглед на последния критерий се определя с помощта на анкетно-статистически метод. (При посочването ѝ от страна на носителите на езика като название за основен цвят.)

В предложения алгоритъм за определяне на НЦ авторите въвеждат и факултативен критерий за случаи от сивата зона. „Съмнителните форми следва да притежават същия потенциал за разпространение като на категорично установените названия за основен цвят“ (Берлин, Кей 1969: *www*). Като пример се посочват НЦ, образувани с наставка *-ish* (*redish, greenish*). Смятаме, че този словообразователен аспект в българския и чешкия език може да бъде използван в различен план. Съществуването и употребата на лексема с наставка *-и(н)кав⁶/-аву́*, образувана от НЦ, подкрепят принадлежността на непроизводната лексема към основната цветова лексика (т.е. до голяма степен към названията за основен цвят) при поне две изпълнени условия съгласно с четирите критерия. Например *кафяв* отговаря на критерии 2 и 3 и частично на 1 и 4. Възможността за образуване на прилагателно *кафеникав/hnědavú* оправдава включването на *кафяв/hnědý* към корпуса ни от названия за основен цвят.

Приемаме също, че от психолингвистична гледна точка тенденцията на НЦ към развиването на производни значения, включването в

⁵ В оригинала *mono-lexemic* (Берлин, Кей 1969: *www*).

⁶ Наставката внася семантично модифициране „с цвят, близък до...“.

състава на фразеологични и терминологични словосъчетания може да послужи като допълнителен критерий за принадлежност на конкретна единица към основната цветова лексика. Напр. *сиво вещество, сива мишка, виолетова белоочица, розово фламинго, розови очила*.

Прилагането на критерии 1 – 3 извежда категорично шест названия за основен цвят в българския език и шест в чешкия – *бял, черен, червен, жълт, зелен, син/bílý, černý, červený, žlutý, zelený, modrý*. НЦ, които отговарят частично на критериите, но сме включили в изследователския корпус, са *оранжев, кафяв, виолетов, розов, лилав, сив/oranžový, hnědý, fialový, růžový, šedý/šedivý*. Приемаме, че независимо от това дали носителят на езика определя цветовете, които лексемите назовават, като основни, самите лексикални единици са част от основната, т.е. активната, цветова лексика на съвременния български/чешки език.

В речниковото тълкуване на посочените лексеми описанието на цвета се съотнася с реален обект от действителността. В когнитивно-лингвистичен план този обект се определя като прототипен (предмет еталон) и носи богата етнолингвистична информация (Алмалех 2006: 84). Например *червен* – с цвят на кръв, вино, череша; *červený* – *tající barvu krve, květu vlčího máku*. Смятаме обаче, че от гледна точка на съвременния език в съпоставителен план интерес представляват не толкова наименованията на общите прототипи, колкото на различните, т.нар. *конкуренти за прототипи* (Алмалех 2008: www). Използването и фиксирането им в качеството на наименования на предмети еталони вероятно е по-късно и се дължи на специфичните географски, исторически и икономически условия на отделното общество.

Като основен източник за съставяне на изследователски корпус използваме различен вид речници – тълковни, правописни, етимологични и енциклопедични, както и възможностите на езиковите корпуси. Следва да се отбележи, че сред събрания първичен български материал присъстват и СПЩ, изписани полуслято, но чието тълкуване ясно посочва субординационното отношение и не се различава от слято изписаните. Например *жълто-кафяв* – *който е кафяв с жълт оттенък* (В. Радева 2012: 179) *X зеленокафяв* – *кафяв цвят, примесен със зелено* (Буров и кол. 1994: 228) *X синьочервен* – *червен със син оцвет* (Андрейчин и кол. 1973: 924). Общият брой лексикографски фиксирани единици и в двата езика не е голям (67 български лексеми : 74 чешки), но ако се прибавят и потенциалните комбинации (най-малкото между частите на регистрираните сложни прилагателни – напр. *кафявозелен, кафявожълт* и др.), количеството значително нараства.

Речниковото тълкуване на СППЦ в използваните източници не внася съществена яснота кой е водещият семантичен елемент – изразен чрез подчинената или чрез главната основа, въпреки че почти изцяло при подобни лексеми за „основен“, т.е. с него започва тълкуването, се определя вторият словообразователен компонент от сложната дума. Наличието обаче и на обратното наложи прилагането на анкетно-статистически метод, като за база бе използван моделът на чешката анкета (Лишкова, Перницова 2015: 174 – 175). За целта бе съставена и проведена на български език анкета в две части⁷. Едната изисква само тълкуване на лексеми, а другата е онагледена с изображения, чийто цвят следва да се посочи. Изображенията са подбрани от виртуалното пространство и са описани именно чрез проучваните СППЦ. Смятаме, че броят на респондентите към момента (92) позволява анализ на резултатите⁸ и извеждане на достатъчно достоверни тенденции.

В първата част на анкетата над 70% от респондентите смятат, че лексеми като *кафявочервен* и *червенокафяв* назовават различни цветове (нюанси), а названието на ОЦ е в първа позиция. При *синьозелен* и *зеленосин* процентът е още по-висок (98%), като интерес представляват и прототипите, с които се асоциират двете лексеми.

• синьозелен – *море, тюркоаз, очи* X зеленосин – *река, езеро, блато, вена, хлор, опашката на Ариел, нефрит, петрол, люспи на вид скорпион, опашката на пауна, планина в далечината* и др.

При *синьозелен* всички респонденти категорично посочват за основен синия цвят, като отчетливо се наблюдава тенденция към налагане на еднословно название, т.е. налице е трайна установеност между думата и цвета. Неслучайно *тюркоазен* вече се смята за нов ОЦ.

Втората част от анкетата има по-практически характер и доказва цялата условност на начина, по който човек възприема и говори за цветовете. Ако названието за син цвят запазва водещата си позиция в *синьозелен* (100%), то при *жълтозелен* 36% определят жълтото като ОЦ.

Ясно се оформят два основни механизма на тълкуване на изследваните единици. Единият е предимно сензорен, **визуално-иконичен**. При него, ако при цветовото възприемане на конкретен обект от реалността цветът, който преобладава, може да бъде открит достатъчно ясно и веднага назован, той се определя като основен за

⁷ Анкетата е достъпна на <https://docs.google.com/forms/d/10Y6WhgkLB4WCB_cvM1FfpozlkcuH8jouAAQK0tDjDws/edit> и <<https://docs.google.com/forms/d/1AI31esir1dcnba1tuPoZ3xTdtAqZ7jQJID6QDRLdl4g/edit>>

⁸ В проведената чешка анкета броят респонденти е значително по-малък (25) (Лишкова, Перницова 2015: 174).

денотата, а названието му се поставя в първа позиция на СППЦ. Смятаме, че този механизъм се задейства донякъде по аналогия със словообразователния модел *бяло-зелен* = *бял и зелен*. Според проведените анкети и в двата езика този механизъм е водещ.

Вторият е с по-граматичен характер и го определяме като **езиково-ментален**. Налице е директно пренасяне на словообразователния и семантичния модел от типа *светлозелен* = *зелен с по-светъл нюанс* → *синьозелен* = *зелен със син нюанс*.

При избора на един от двата механизма безспорно съществена роля играят редица фактори – интензивност/наситеност на цвета, степен на хомогенност, наличие/липса на ясни граници между двата цвята, узуалност/оказионалност на конкретната лексикална форма и пр. Вероятно при цялата индивидуалност и относителност на начина, по който виждаме цветовете, и начина, по който говорим за това, всяка подобна единица следва да се подлага на широка анкетна проверка и задълбочен анализ.

Определяме обаче като лексикографски компромис избрания модел на тълкуване в *Академичния речник на съвременния чешки език* на изследваните единици. Не става дума при това само за прагматичната страна на въпроса – носителите и в двата езика определят интуитивно *жълтозелен* и *зеленожълт/žlutozelený* и *zelenožlutý* като различни признаци. Неясен остава видът синонимия според авторките на Речника. Очевидно не е пълна, тъй като една чрез друга се тълкуват „различно структурирани комбинации от признаци“, т.е. различни значения (Апресян 1969: 12). Квазисинонимията (непълната) също е спорна, защото предполагаемата обща семантична част в тълкуването се реализира чрез названия на различни цветове: *жълт със зелен оттенък* • *зелен с жълт оттенък*.

В заключение можем да отбележим, че проблематиката на тези едва няколко десетки лексеми е сходна в съпоставителен план. Очевидно съвременните носители и на двата езика възприемат и тълкуват нееднозначно СППЦ, като в повечето случаи при това определят като основен цвета, чието название е в началото на лексемата. И ако в българската лингвистика в сравнение с чешката откриваме много и задълбочени изследвания на цветоата проблематика, то именно противоречието между речниковото тълкуване и реалната употреба с различно от това тълкуване значение продължава да остава встрани от научното внимание.

ЛИТЕРАТУРА

- Алмалех 2006:** Алмалех, М. Слово и цвят: психолингвистични и прагматични аспекти. [Almaleh, M. Slovo i tsvyat: psiholingvistichni i pragmatichni aspekti.] // *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*. Факултет по славянски филологии, т. 91, София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2006, 79 – 178. <<https://www.academia.edu/744689>> (10.10.2022).
- Алмалех 2008:** Алмалех, М. Семиотика на цвета. [Almaleh, M. Semiotika na tsveta.] // *Електронно списание LiterNet*, 12.02.2008, № 2 (99). <https://litenet.bg/publish17/m_almaleh/semiotika> (20.05.2022).
- Апресян 1969:** Апресян, Ю. Толкование лексических значений как проблема теоретической семантики. [Apresyau, Yu. Tolkovanie leksicheskikh znachenij kak problema teoreticheskoy semantiki.] // *Известия АН СССР, Серия литератур и языка*, 1. Москва, 1969, 11 – 23.
- Берлин, Кей 1969:** Berlin, B., P. Kay. *Universality and Evolution of Basic Color Terms*. University of California, Berkeley. <<https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED019655.pdf>> (13.05.2022).
- Лишкова, Перницова 2015:** Lišková, M., H. Pernicová. Pojmenování barev a jejich odstínů v Akademickém slovníku současné češtiny. // *Časopis pro moderní filologii* 97, 2015, č. 2, 169 – 178.

СПРАВОЧНА ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин и кол. 1973:** Андрейчин, Л., и кол. *Български тълковен речник*. [Andreychin, L., i kol. Balgarski talkoven rechnik.] София: Наука и изкуство, 1973.
- Буров и кол. 1994:** Буров, Ст., и кол. *Съвременен тълковен речник на българския език*. [Burov, St., i kol. Savremenen talkoven rechnik na balgarskiya ezik.] София: Елпис, 1994.
- Карлик, ред. 2016:** Karlík, P., Nekula, M., Pleskalová, J. *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, 2016.
- Рейзек, ред. 2017:** Rejzek, J., Křivan, J., Lišková, M., Šemelík, M. *Akademický slovník současné češtiny* [online] (2017–2022). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. cit. 30.12.2022. <https://slovníkcestiny.cz/o_slovníku.php> (30.12.2022).

Мурдаров и кол. 2012: Мурдаров, Вл., и кол. *Официален правописен речник на българския език.* [Murdarov, Vl., i kol. Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik.] София: Просвета, 2012.

Радева 2012: Радева, В. *Български тълковен речник.* [Radeva, V. Balgarski talkoven rechnik.] София: Изток – Запад, 2012.